

V. fejezet

Négyesi Lajos: A második világháború (1941–1945)

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződést a magyar törvényhozás az 1921. évi XXXIII. törvényben cikkelyezte be, amely 1921. július 26-án lépett életbe. A magyar haderőre vonatkozó korlátozásokat a törvény V. része (katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezések) tartalmazza. A hadsereg kizárólag Magyarország területén, rendfenntartásra és határszolgálatra volt alkalmazható. A létszáma nem haladhatta meg a 35 ezer főt, beleértve a pótkereteket is. Ezen belül a tisztek aránya nem emelkedhetett az összlétszám huszad, az altiszteké a tizenötöd része fölé (1750, illetve 2333 fő). Minden tisztnek hivatásosnak kellett lennie. Az új hadseregben szolgálatot nem vállaló tisztek semmilyen katonai továbbképzésben nem vehettek részt. Az újonnan kinevezett tiszteknek legalább 20, egymást követő évben tényleges szolgálatot kellett teljesíteniük. A szolgálatból kilépő tisztek száma évente nem haladhatta meg a tiszti összlétszám huszadát (88 fő). A katonaiskolák növendékeinek számát a tisztikarban beállt üresedések számához kellett igazítani. Az altisztek és a legénység szolgálati kötelezettsége 12, egymást követő év lett. A hadseregből elbocsátott altisztek és legénység száma évente nem haladhatta meg az összlétszám huszadát. A diktátum által így próbálták elkerülni, hogy jelentős mértékben emelkedjék a kiképzett, tartalékkállományban lévő tisztek és altisztek száma. Az általános hadkötelezettséget megtiltották, a hadsereget kizárólag önkéntes alapon lehetett felállítani, illetve kiegészíteni. Sport- és egyéb egyesületek katonai kérdésekkel nem foglalkozhattak.¹

A trianoni békeszerződés következményei

A szerződés pontosan meghatározta, hogy milyen katonai szervezetek létezhetnek, és azok milyen keretekkel működhetnek. Ennek megfelelően egy gyaloghadosztály engedélyezett legnagyobb létszáma összesen 414 tiszt, 10 780 fő altiszt és legénység volt. Egy lovashadosztály 219 tiszt, 5380 altiszt és legénység összlétszámmal szerveződhetett. Megtiltották a vezérkar és a hadosztály-parancsnokságoknál magasabb szintű vezető szervek fenntartását.

A haderő fegyverzete nem lehetett több mint 525 géppuska, 70–70 könnyű és közepes aknavető (fegyverenként 1000, illetve 500 darab lőszerrel), valamint 105 könnyű tábori és hegyiágyú vagy -tarack (fegyverenként 1000 darab lőszerrel). A 10,5 cm-nél nagyobb űrméretű lövegek rendszerben tartását megtiltották. Az 1922. évi XI. törvénycikkben szabályozták a készletben tartható fegyverek számát, amelyben a Magyar Királyi Folyamőrség számára külön engedélyeztek 24 löveget és 35 géppuskát.

Fegyvert, lőszert és más hadianyagot csak egy, állami tulajdonban lévő gyárban volt szabad előállítani, ahol a termelés nem haladhatta meg a létszám- és fegyverzeti korlátozások által megszabott szükségleteket. Megtiltották a hadianyagexportot és -importot, a – nemzetközi szerződésekkel egyébként is tiltott – harci gázok előállítását és behozatalát, valamint páncélozott

¹ 1921. évi XXXIII. törvénycikk.

járművek és harci repülőgépek előállítását és behozatalát. Magyarország nem rendelkezhetett haditengerészettel és légierővel. Az 1920 előtti tengeri kikötőkben építés alatt álló hadihajókat és a Dunai Flottillához tartozó minden monitort, torpedóhajót át kellett adni vagy leszerelni.

Az engedélyezett létszámú önkéntes hadsereg felállítása nehezen indult. Hiába jelent meg már 1921 decemberében a toborzó felhívás, az érdeklődés még a vártnál is kisebb volt. A szükséges létszám első részének bevonultatása sem sikerült. A kormány a kudarc láttán hiába kérte a hivatásos hadsereg bevezetésének 12 évre való kitolását, a Nagykövetek Tanácsa mereven elzárkózott ez elől, és a békeszerződés maradéktalan betartására utasította. Így más megoldás nem maradt, mint a megyékben kiadott kvóta alapján kényszersertoborzással feltölteni a létszámot. 1925-re még így is csak 22 ezer főre, az engedélyezett létszám 60%-ára sikerült feltölteni a hadsereget.²

A minisztertanács 1921 januárjában határozatot hozott a csendőrség, rendőrség és vámőrség titkos szervezetéről és létszámáról. A magyar katonai vezetés az engedélyezett létszámon felüli tagjait, főként a hivatásos tiszteket a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság által nem annyira ellenőrzött rendvédelmi szervek és testületek, illetve más minisztériumok állományába rejtették. Így került a Belügyminisztérium állományába Rendőr Tartalék, majd Rendőrújonc Iskola (RUISK) néven egy gyalogzászlóalj, egy vasútépítő zászlóalj, egy lovas- és egy páncélgépkocsi-osztag. A csendőrséghez hét csendőr lovasalosztályban 200 tiszt és 900 katona került. A rendőrtartalék 70 tisztet és 600 főnyi legénységet rejtetett. A csendőrség hasonló címen 38 tisztet és 301 legénységi állományút. A volt császári és királyi Dunai Flottilla maradványaiból 100 fős tiszti és 1200 fős legénységi létszámmal megalakított Folyamőrséget – mint folyamrendészeti és árvízvédelmi szolgálatot – szintén a Belügyminisztérium égisze alá rejtették.³

Az 5900 fős Vámőrség, amelyet a hét vegyesdandáréval megegyező hét vámőrkerületre tagolva állítottak fel, határrendőr-feladatokat látott el és a Pénzügyminisztérium XIX. osztálya alá tartozott. A Pénzügyminisztérium vámőr alakulataihoz 878 honvédtisztet vezényeltek. A Kereskedelmi Minisztérium keretében működő Légügyi Hivatal a jövőendő légierő keretét alkotta, amelynek 548 fős „légi csendőrsége” a majdani magyar légierő alapját képezte. A Ludovika Akadémia hallgatóinak előképzését szolgáló főreáliskolák (katonai középiskolák) a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, a méneskar a földművelési tárca keretében folytatták működésüket.⁴

A magyar haderő békefeltételeknek megfelelő leszerelését a Szövetségek Közi Katonai Ellenőrző Bizottság felügyelte, azonban 1927. március 31-én elhagyta az országot. Ezzel a közvetlen ellenőrzés megszűnt, helyébe az alkalmi vizsgálatok rendszere lépett.⁵

A Koronatanács 1927. december 23-án határozatot hozott egy 1928 és 1930 között végrehajtandó kismértékű hadseregfejlesztésről, amely alapját képezhette a további fejlesztésnek. Ennek értelmében a hadsereg feltöltését a továbbiakban az önkéntes belépés helyett kényszersertoborzással biztosította. A honvédség létszámát az engedélyezettől szemben 1930-ig elérendő 62 500 főben határozta meg. Elhatározás született a tiltott fegyvernemek, páncéljárműves csapatok és légierő kísérleti jellegű tankcsapatainak létrehozásáról. A nehéz rejtési és gazdasági körülmények között dolgozó katonai vezetés azonban sem a létszám, sem pedig a felszerelés terén nem volt képes elérni a kitűzött célt.⁶

A fejlesztés szerény eredményeket hozott. A vegyesdandárok gyalogezredei ezredközvetlenként gyalogsági ágyús és aknavetőszakaszt kaptak. A dandárok tüzérségét megduplázták.

² DOMBRÁDY 2000a.

³ BALLA 2020.

⁴ BALLA 2020.

⁵ RAVASZ (é. n.): 47.

⁶ DOMBRÁDY 2000a.

Fővezérség-közvetlen alakulatként létrehoztak 3 gépvontatású légvédelmi tüzérosztályt, az addig meglévő 2 üteget 5-tel egészítették ki. Ugyancsak felállítottak 1 gépvontatású nehéz tüzérosztályt is. A 4 önálló huszárezredet 1 lovastüzér-osztállyal egészítették ki, s azokat 2 lovasdandárba vonták össze. Hadrendbe állt 7 repülőszázad is, amely inkább keret volt, mivel használható gépekből csak néhány darab állt rendelkezésre.⁷

Az általános hadkötelezettség bevezetése

1932-ben bevezették az általános hadkötelezettséget. Ettől kezdve minden év október 1-jén bevonultak a besorozott újoncok. A gyakorlatilag 12 hónapos szolgálati idővel igyekeztek elérni, hogy a hadköteles újoncok mind nagyobb százalékát behívják és kiképezzék. Természetesen a körülmények így sem tették lehetővé valamennyi sorköteles behívását és fegyverben tartását. Az 1932–1935 közötti időszakban a hadsereg létszáma 66 500-ról 67 900 főre nőtt. Csak 1936 és 1938 között a gazdasági és politikai körülmények változása következtében emelkedett a létszám évi 72 300 főről 85 200-ra. Ekkor már saját gyártásból, olasz és német importból jelentősebb hadianyag-beszerzésre is sor kerülhetett.⁸

1936-tól a hadrendfejlesztés némileg felgyorsult, amit elősegített az ellenőrzés megszűnése, a rejtés formálissá válása, valamint a gazdasági fellendülés. A honvédelmi tárca évi költségvetése az 1934–35-ös 198,5 millió pengőről 1937–38-ra 303,7 millióra emelkedett. A vegyesdandárok kiegészültek még 1 kerékpáros zászlóaljjal, 1 légvédelmi tüzérosztállyal, 1 kisharckocsi századdal, 1 vonatosztállyal és 1 műszaki zászlóaljjal. Tüzérezredeik háromosztályosra bővültek. A vegyesdandár állományába tartozott még egy közelfelderítő repülőszázad is. A mennyiségi mellett minőségi előrelépés is történt. Egy gyalogezred 1937-ben már 27 golyószóróval, 22 géppuskával rendelkezett, de nehézpuskákat is rendszeresítettek. Javult a fegyvernemek aránya, elsősorban a tüzérség növekedett. A lovasság tüzereje is növekedett, de állománya még mindig csak 31 századból állt. 1937-ig felállt 1 gépkocsizó zászlóalj és 1 páncéljárműves osztály. A légvédelmi tüzérség 11 gépágyús és 18 ágyús ütege teljes egészében gépvontatást kapott.⁹

Darányi Kálmán miniszterelnök 1938. március 5-én Győrben elmondott beszédében hirdette meg a hadsereg fejlesztésére egymilliárd pengő beruházását előirányzó programot, amelynek célja a haderő új szervezetének kialakítása volt, amit az úgynevezett „Huba”-hadrend tartalmazott. Ez végcélként egy 107 ezer fős békelétszámú, 3 hadseregbe és 7 hadtestre tagozódó, 21 hadosztályból, 2 gyors- és 2 lovasdandárból, 1 repülőhadosztályból, 3 hadosztály erősségű határbiztosító erőből, valamint megfelelő fővezérség- és hadtestközvetlen alakulatokból álló békehaderő kiépítését vette tervbe, amelyben mozgósítás esetén az ezredek ikreződnek (a háborús létszámra való feltöltés során a békében létező ezred állományát kettéosztják és mindkét részt feltöltik teljes létszámra tartalékosokkal, ennek eredményeként jön létre két ezred). A rendelkezésre álló 600 milliós hitelből egyelőre csak a hadrend első ütemét („Huba I.”) akarták megvalósítani: ezen belül a határbiztosítás megerősítését, a 7 hadtest keretében 21 kétezredes dandár, a gyors- és lovasdandárok felállítását, a tüzérség fokozott továbbfejlesztését, valamint a légierő

⁷ DOMBRÁDY 2000a.

⁸ DOMBRÁDY 2000a.

⁹ TÓTH 1958: 63–68.

kiepítését. A páncélos csapatok és a légierő további fejlesztését a második ütemben („Huba II.”) tervezték. A harmadik ütemre („Huba III.”) maradt a háromezredes hadosztályokra való áttérés.¹⁰

A Magyar Királyi Honvédség létrehozásának elsődleges célja az volt, hogy az ország képes legyen szembeszállni a szomszédos kisantant államokkal és kedvező helyzetben a Trianonban elcsatolt területeket visszaszerezni. A revíziós gondolat az európai politikai változásoknak köszönhetően 1938-ban nyert realitást, amikor a november 2-án aláírt első bécsi döntés nyomán a honvédség november 5–10. között harc nélkül bevonult a Magyarországnak ítélt felvidéki területre. Az új országrészben állították fel a kassai VIII. hadtestet, valamint 2 hegyidandárt. Csehszlovákia 1939 márciusi összeomlása után a magyar kormány engedélyt kapott a német kormánytól Kárpátalja megszállására. A VI. és VII. hadtest határ közelében állomásozó, valamint a gyorsdandárok egyes lovas, gépkocsizó és kerékpáros alakulatai március 15-én lépték át a határt. A rossz időjárási viszonyok között nagy menetteljesítményekre kényszerülő csapatok március 17-én már elérték az új lengyel–magyar határt. Nagyobb ellenállásba sehol sem ütköztek, mindössze a Szics-gárdával voltak kisebb összeütközéseik. A körösmezői vasútvonalra igényt tartó Románia mozgósított ugyan, azonban a németektől tartva nem mert fellépni. A magyar csapatok március 23-án az Ung völgyének biztosítása címén átlépték az új szlovák–magyar határt. Területszerzésre mégsem került sor, mert közös német–szlovák tiltakozásra a magyar kormány visszavonta csapatait.¹¹

1940 közepéig lezajlott a 3 hadsereg-parancsnokság felállítása, és a 7 vegyesdandárból alakuló 7 hadtest szervezése. Minden hadtest alárendeltségébe 3 dandár került (összesen 21 gyalogdandár). A gyalogezredek 3 zászlóaljból álltak, zászlóaljanként már 24 golyószóróval és 9 géppuskával. Az ezredközvetlenek helyett zászlóaljközvetlen szakaszokat (nehézpuskás, páncéltörő ágyús, aknavető stb.) szerveztek. Jelentős erőt képviselt a volt határőr-alakulatokból kialakított 8 határvadászdandár, összesen 34 zászlóalj.¹²

1940-ben az ország vezetése elérkeztnek látta az időt Erdély visszaszerzésére. Augusztus 26-án elrendelték a csapatok határra való felzárkóztatását, 28-án hajnalra pedig kitűzték a támadás időpontját. Erre azonban nem került sor. Hitler látta, hogy a helyzet robbanásig feszült, működésbe hozta a német diplomáciát. Nem tűrhette a szövetségesei közti súlyos konfliktust, még kevésbé a román olajmezők veszélyeztetését, s az Olaszországgal való döntőbírósi tárgyalás után augusztus 30-án megszületett a második bécsi döntés. A Magyarországnak ítélt Észak-Erdély megszállását a Honvédség szeptember 5–13. között hajtotta végre.¹³

1941-ben Németország a Balkán birtokbavétele érdekében indított hadjárat, a kibővített Marita terv nyitányaként április 6-án megtámadta Jugoszláviát. Ennek során a német csapatok egy része Magyarország területéről kezdte meg a hadműveleteket. A jugoszláv légierő április 6-án és 7-én több támadást intézett Pécs, Szeged és más magyar városok ellen. A 3. magyar hadsereg április 11-én kezdte meg az előrenyomulást és négy nap alatt birtokba vette a Délvidéket, elérve a Duna–Dráva vonalát. A háború utáni rendezés során Magyarország megkapta a Bácska, a Baranyai háromszög, a Muravidék és a Muraköz területét.¹⁴

¹⁰ DOMBRÁDY 2000a.

¹¹ RAVASZ (é. n.): 56.

¹² SUBA 2016.

¹³ CSARNAI 2017.

¹⁴ HORVÁTH–LENGYEL 2003.

A Szovjetunió elleni háború

1941. június 22-én Németország és szövetségesei támadást indítottak a Szovjetunió ellen. A gyors sikerben bízva a német hadvezetés nem számolt Magyarország katonai részvételével, azonban Románia támogatására igényt tartott. A magyar politikai vezetés veszélyeztetve látta korábbi kedvező pozícióit, ezért lehetőséget keresett a háborúba való belépésre. Erre kedvező alkalmat kínált a június 26-án Kassát ért bombatámadás és a Kárpátaljáról Budapestre tartó gyorsvonat ellen Rahó térségében végrehajtott légitámadás, amelyet a hivatalos jelentések a szovjet légerőnek tulajdonítottak.¹⁵

Június 28-án a Magyar Királyság hadüzenetet küldött a Szovjetuniónak, majd ezt követően a magyar légierő megtorló csapásokat mért katonai célpontokra. A VIII. hadtestből, a gyorshadtestből, a VIII. határvadász dandárból és az 1. hegyidandárból álló Kárpát-csoport július 1-jén lépte át a határt. Parancsnoka Szombathelyi Ferenc altábornagy, létszáma mintegy 40 ezer fő volt.

A Kárpát-csoport feladata a német Dél Hadseregcsoporthoz tartozó 17. német hadsereg tehermentesítése, valamint a Dnyeszter vonalának mielőbbi elérése volt. Az előrenyomuló magyar csapatok Kolomeában és Horodenkán vívott helység harcok után június 8-ig kiérték a Dnyeszter folyóhoz. Az átkelés után a gyorshadtest Miklós Béla vezérőrnagy vezetésével közvetlenül a német Dél Hadseregcsoporthoz tartozó 17. német hadsereg parancsnoksága alá került, míg az 1. hegyi- és a 8. határvadász dandár, valamint a Kárpát-csoport parancsnoksága megszálló feladatot látott el az országhatár és a Dnyeszter közötti térségben. A további hadműveletek során a délkeleti irányban előretörő gyorshadtest a Trosztjanec és Gordijevka környékén végrehajtott szovjet ellentámadás visszaverése után július végére elérte a Bug folyót. Az átkelés után Pervomajszknál vívott súlyos harcok után, az umanyi katlancsatában az 1. lovasdandár a körülzárt szovjet hadseregek kitörésének megakadályozásában vett részt.

A támadást folytatva, a gyorshadtest az Ingul folyó irányában tört előre, és a német 16. páncélos hadosztállyal együttműködve, négy napig tartó súlyos harcok árán – augusztus 16-ra – elfoglalta Nyikolajev városát. Ezt követően a magyar haderő a német hadvezetéstől azt a feladatot kapta, hogy a Dnyeper folyó dnyepropetrovszk–zaporozsjei, mintegy 200 km kiterjedésű szakaszát szállja meg és hárítsa el a szovjetek áttörési kísérleteit. A leginkább csak folyamfigyelésre elegendő magyar haderőre erős szovjet nyomás hárult, amely csak szeptember közepére, a németek Kijev elleni támadása során enyhült. Ekkorra már megegyezés született a legfelsőbb magyar és a német hadvezetés között az erősen leromlott állapotú gyorshadtest visszavonásáról. A Magyarországra való visszaszállítás október elején kezdődött meg, de az utolsó, a Donyecig eljutó alakulatok csak 1941 januárjában térhettek vissza.

A hadműveletek négy hónapja alatt a gyorshadtest 2000 km mélyen nyomult be a Szovjetunió területére, 3730 fős veszteséget szenvedett és mintegy 1200 páncélozott és egyéb gépjárműve semmisült meg. A kerékpárosok kimerültek, a loállomány leromlott. A németekkel folytatott hosszas alkudozás eredményeként a magyar hadvezetés a gyorshadtest alakulatait novemberben kivonta a harcokból és hazaszállította. A megszálló feladatokat ellátó dandárok számát ugyanakkor négygyel növelte. A szovjet hadszíntéren tevékenykedő magyar alakulatok létszáma így továbbra is 40 ezer fő körül mozgott.¹⁶

A szovjet hadsereg a támadó erőket 1941 telén Moszkva alatt megállította. Az elszenvedett veszteségek pótlására a német vezetés nagyobb arányú magyar katonai részvételt követelt.

¹⁵ GYÖRGY 2016.

¹⁶ LENGYEL 2004: 70–158.

1942 januárjában Magyarország vállalta, hogy egy hadsereget küld a keleti frontra. A 2. magyar hadsereg annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló teljes fegyverzet és gépjárműállomány felét megkapta, nem érte el a német vagy a szovjet alakulatok harcértékét. Hiányoztak a páncélelhárító fegyverek, a gyorsan mozgatható tüzérütegek és a korszerű harckocsik. A Jány Gusztáv vezérezredes által vezetett, 207 ezer fős hadsereg kilenc gyalogdandárból, egy páncélos hadosztályból és egy repülőkötelékből állt. Ezeket az egységeket három – III., IV., VII. – hadtestbe rendezték.¹⁷ A kiszállítás Kurszkig vonattal történt, onnan a IV. és a VII. hadtest kötelékében harcolók 1000-1200 km-es gyalogmenetben jutottak ki 1942 júliusában és augusztusában a Donhoz, ahol védelmi állást foglaltak el. A III. hadtest azonban már június 28-tól részt vett a támadó hadműveletekben, azzal a feladattal, hogy a német 4. páncélos és a 6. hadseregek között, Kurszkból kiindulva Tyim városnál áttörjék a szovjet védelmi vonalat, majd Sztarij Oszkol irányába előretörve kijussanak a Donhoz.

A német–magyar csapatokkal szemben a Brjanszki Front balszárnya és a Délnyugati Front jobbszárnya állt. A harcolva visszavonuló szovjet erőkkel szemben a támadók harci technikában jelentős, de élőerőben csak másfélszeres fölényben voltak. A hadműveletek során a német és a magyar csapatok mintegy 300 km szélességben törték át a szovjet arcvonalat, és 150-170 km-es előrenyomulás után elérték a Don folyót. A III. hadtesthez tartozó 6., 7. és a 9. könnyűhadosztály négy napig harcolt Tyim elfoglalásáért. A hadművelet során mintegy 3 ezer magyar katona esett el vagy sebesült meg. A viszonylag nagy veszteséget az okozta, hogy a támadó alakulatoknak Tyim előtt egy 10-15 km mélységű, műszakilag jól kiépített védelmi vonalat kellett áttörniük. A sikeres előretörés után a III. hadtest 1942. július 7–10. között jutott ki a Donhoz, ahol a szovjetek a Don keleti partjára való visszavonulásuk után Uriv, Scsucse és Korotojagnál hídfőket tartottak fenn. A magyar és német erőknek heves harcok árán a korotojaki hídfőt sikerült felszámolni, azonban a megmaradt kettő folyamatos fenyegetést jelentett.

A Voronyezstől délre, a Don mentén meghatározott 200 km hosszú frontvonal biztonságos védelmére a magyar csapatok ezért eleve, létszámuknál és fegyverzetükénél fogva képtelenek voltak. A szokatlanul hideg idő és az ellátási nehézségek tovább gyengítették ellenálló erejüket. Az 1943. január 12-én kezdődő szovjet támadás ezért két nap alatt áttörte a magyar védelmi vonalakat, s a hónap végére minden magyar ellenállást felmorzszolt. Vitéz Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregarancsnok végsőként való kitartást írt elő védekező és részben bekerített alakulatainak. A szovjet túlerő és a 40 fokos hideg mellett ezzel is magyarázható, hogy a kéthetes harcokban a magyar 2. hadsereg élőerőben 96 ezer fős veszteséget szenvedett, valamint a fegyverzetének és felszerelésének mintegy 80%-a ugyancsak odaveszett. Az ezt követő időszakban a Magyar Királyi Honvédség alakulatai megszálló feladatokat láttak el a front mögötti területen. 1943. május 1-jén a korábban a Donnál harcoló 2. hadsereg parancsnokságából Kijevben megalakult a „Magyar Királyi Megszálló Erő parancsnokság”, amelynek alárendeltségébe kilenc könnyűhadosztály és dandár tartozott. 1943 nyarától a szovjet csapatok előretörése miatt a magyar megszálló könnyű hadosztályok nyugat-ukrajnai és belorusz területen, a Pripjaty-mocsarak vidékén teljesítettek szolgálatot. Az 1. könnyű hadosztályt Kijevtől keletre, a Gyeszna folyó mentén támadó szovjet csapatok ellen vetették be szeptember 5. és 19. között. A gyengén felszerelt sereget igen súlyos veszteségeket szenvedett, harcértéke kevesebb mint felére csökkent.¹⁸

¹⁷ SZABÓ 2019.

¹⁸ UNGVÁRY 2015.

Kiugrási kísérletek

1942. március 7-én Horthy Miklós kormányzó kívánságára Bárdossy László lemondott a miniszterelnökségről. Helyére a nyíltan angolbarát Kállay Miklóst nevezte ki, ezzel új irányt adott az ország háborús politikájának. Az orosz fronton igyekezett minimalizálni a magyar szerepvállalást és a magyar haderőt a keleti határok védelmére összpontosítani, azzal a szándékkal, hogy a szovjet és esetlegesen a román csapatok támadását is képes legyen feltartóztatni. Bízott abban, hogy az angolszász szövetséges csapatoknak 1942–43-ban sikerül partra szállni a Balkánon és ekkor Magyarország kilép a háborúból. Diplomáciai vonalon több ízben is próbálta felvenni a kapcsolatot a brit politikai vezetéssel, azonban ez kezdetben nem járt sikerrel. A német elhárítás figyelmét azonban felkeltették ezek a kísérletek, főleg amikor 1944 januárjától ifj. Horthy Miklós vezetésével Kiugrási iroda kezdte meg működését. Hitler egyaránt számolt Magyarország és Románia kiválásával, amit katonai megszállással akart megakadályozni. Az események 1943 őszén gyorsultak fel, amikor szeptember 8-án az olasz Badoglio-kormány Mussolinit megkerülve bejelentette, hogy Olaszország leteszi a fegyvert. Ekkor a német hadvezetés kidolgozta a Margarethe-tervet Magyarország megszállására. Ennek értelmében a német csapatok Szerbia, Horvátország, Szlovákia és a Harmadik Birodalom ausztriai területe felől a megszállás elrendelésekor benyomulnak az országba és birtokba veszik a fontosabb objektumokat. Ezzel párhuzamosan a magyar területen átszállítás alatt lévő német vasúti szerelvények kirakodnak, és a belőlük kiszálló csapatokat Budapest irányában összpontosítják. Ez volt az úgynevezett „Trojanisches Pferd” (Trójai Faló) fedőnevű művelet. A német terv legfeljebb elszórt, helyi magyar ellenállással számolt, ezért általánosságban a honvédcsoportok laktanyáikban való elszigetelését és átmeneti lefegyverzését írta elő. 1944 februárjában a szovjet csapatok elérték a Kárpátok előterét, így Magyarország kiválásával szinte akadály nélkül juthattak volna Ausztria határáig. Hitler 1944. március 18-án Klessheimbe hívta Horthyt, ahol közölte vele az ország megszállását. A német csapatok négy irányból vonultak be: a zömmel Franciaországból kivont SS-páncélosok alkotta „Északnyugati csoport” Sopron és Pápa felől, illetve a Duna mentén nyomult be; a „Délnyugati csoport” SS- és Wehrmacht-egységei Zágráb irányából foglalták el a Dél-Dunántúlt és a Balaton környékét; a „Déli csoport” Görögországból átirányított hegyihadtestei és SS-lovashadosztálya a megszállt Szerbia és Bánság felől a Duna–Tisza közét és Budapestet vette célba; az „Északi csoport” pedig Krakkóból Szlovákián át vonult az Északi-középhegység mentén a főváros felé. A magyar vezetőket hazaszállító vonatról, Linznél Szombathelyi vezérezredes parancsot adott ki, hogy a Honvédség csapatai ne álljanak ellen a megszállóknak. Ennek ellenére az újvidéki Dunahídon félórás tűzharc alakult ki, amelyben 28 német és mindössze egy honvéd esett el. A híd helyőrségét végül a túlerő elfogta, majd a tiszteket leszerelték. Emellett kisebb ellenállási kísérletekről jelentettek Sopronból, Győrből, Székesfehérvárról és a budaörsi repülőtérről is, de tudunk tűzharcokról a Várban is, amelynek összesen tíznél nem több halálos áldozata is volt. Szombathelyi parancsa nélkül a csapatok egy része automatikusan szembeszállt volna a megszállókkal, azonban a többségük belenyugodott a megszállásba. Március 22-én Sztójay került a miniszterelnöki posztra, aki ellentmondás nélkül teljesítette a német kéréseket. A főispánok és a polgármesterek több mint kétharmadát lecserelték, de németekkel együttműködő vezetők kerültek a Nemzeti Bank, a Rádió és egyéb fontos intézmények élére. Adolf Eichmann vezetésével munkába lépett a Judenkommando, amely előkészítette a zsidók deportálását. A német haderő megszállta a stratégiai fontosságú helyeket: repülőtereket, hidakat, közlekedési

csomópontokat. A magyar hadsereg élére német főtisztet neveztek ki, illetve német összekötő tisztek kerültek minden magyar egységhez. Az ország elvesztette szuverenitását.¹⁹

A Keleti-Kárpátok védelmére 1940 őszén megkezdődött az Árpád-vonal kiépítése, amely Kárpátaljától az Ojtozi-szorosig húzódott és 29 völgyzáró erődből állt. Védelmi létesítményei 759 vasbeton, 394 fa-föld építményből és 400 km-nyi lövészárokból álltak. Előtte, a határvonal mentén épült ki a Szent László-állás. Galíciában, a román határ (a Cseremosz folyó) és a Lengyel Főköormányzóság határa (a San folyó) között létesítették a Hunyadi-állást.²⁰

Amikor a Vörös Hadsereg 1943 végén megközelítette az Északkeleti-Kárpátokat, az 1944. január 6-án mozgósított magyar királyi 1. hadsereget március végére felvonultatták a határra. A Náday István vezérezredes parancsnoksága alatt álló, a 16. és 24. gyaloghadosztályból, valamint az 1. és 2. hegyidandárból álló hadsereg feladata március közepétől megváltozott, ugyanis be kellett tömnie azt a mintegy 200 km-es hadműveleti rést, amely a szovjet előretörés nyomán Csernovic és Tarnopol között a német védelemben kialakult.²¹

Július 13-án az 1. Ukrán Front támadást indított Lemberg irányába, és a magyar csapatok visszahúzódtak a Hunyadi-állásba, majd folytatták a visszavonulást a Szent László-állás irányába. Augusztus folyamán megszilárdították a védelmet az Árpád-vonalban és a Szent László-állásban, a balszárnyon pedig a Hunyadi-állásban. Augusztus közepétől a 4. Ukrán Front már a védelmi állásokat támadta. Számottevő sikert nem tudott elérni, a védőknek augusztus 7-től már ellen-támadásokra is tellett erejükből.²²

1944. augusztus 20-án a 2. és 3. Ukrán Front hatalmas méretű támadást indított és áttörték a román védelmi vonalakat. Ennek következtében Románia kapitulált és Antonescu marsallt leváltották. 1944. augusztus 25-én a román király és kormánya hadat üzent a németeknek, ezenfelül átengedték országukon a szovjet csapatokat, ami azzal a veszéllyel járt, hogy megkerülik a Kárpátokban kiépített magyar védvonalakat és délről támadják azokat.²³

1944. augusztus 28-án kirobbant a szlovák nemzeti felkelés, amely kezdettől fogva Közép-Szlovákia területére korlátozódott, Besztercebánya központtal. A felkelők eredeti terve az volt, hogy a front közelében állomásozó két szlovák hadosztály átáll a Vörös Hadsereghez, és a Duklai-szoroson át beengedik az országba a szovjet csapatokat. A harcok megkezdését arra az időpontra tervezték, amikor a szovjetek megközelítik a szlovák államhatárt. Augusztus 29-én Jozef Tiso szlovák államelnök behívta segítségül a német csapatokat a felkelés leverésére, azonban szeptember 8-án jelentős erejű szovjet támadás indult a felkelők megsegítésére. Az így kibontakozott másfél hónapos duklai csata miatt a magyar 1. hadseregnek át kellett vennie a német 1. páncélos hadseregtől az Uzsoki-hágótól a Lupkowi-hágóig terjedő arcvonalszakaszt is, ráadásul egymás után vonták ki az arcvonalból az addig ott védő német hadosztályokat is.²⁴

1944. október 15-én Horthy Miklós, Magyarország kormányzója sikertelen kísérletet tett, hogy az országot a háborúból kivezesse. A román mintára eltervezett akció a Magyar Királyi Honvédség egyes tisztjeinek ellenállása, a szervezés hibái és a náci titkosszolgálat megelőző akciói miatt végül kudarcba fulladt, ennek következtében Horthy lemondásra kényszerült, a németek

¹⁹ CSERNUS 2014.

²⁰ SZABÓ 2002.

²¹ RAVASZ 2000.

²² SZABÓ–SZÁMVÉBER 2009.

²³ RAVASZ 2002.

²⁴ SZABÓ–SZÁMVÉBER 2009.

pedig zsarolás útján azt is elérték, hogy a kormányzó legitimálja az ország élére állított Szálasi Ferenc uralmát.²⁵

A kiugrási kísérlet sikertelensége után megkezdődött a német–magyar csapatok lassú visszavonása a Kárpátokból, mivel a 2. Ukrán Front csapatai elérték Debrecen és Nyíregyháza körzetét, ami veszélyeztette a magyar 1. hadsereg utánpótlási vonalait, és azzal járt, hogy hátulról bekerítik őket. A szovjet erők október 27-én elfoglalták Ungvárt. A magyar és német csapatok mindenütt visszavonultak. Szlovákiában a felkelés leverése után a hegyekben a szovjet csapatok megérkezéséig folytak a partizánok és a németek közötti összecsapások.

Az Erdélyben állomásozó magyar erőkből újjáalakult 2. magyar hadsereg élére Dálnoki Veress Lajos vezérezeredes került. A stratégiai fontosságú dél-erdélyi szorosok védelmére hivatkozva a magyar csapatok szeptember 5-én átlépték a román határt és Nagyenyed felé törtek előre. Mivel a Déli-Kárpátokon átkelt szovjet csapatok előrenyomulása bekerítéssel fenyegetett, szeptember 10-én a csapatokat visszarendelték a Maros mögé, Torda városáig. A támadás következtében Románia szeptember 7-én formálisan is hadat üzent Magyarországnak. Szeptember 13. és október 8. között a magyar és német csapatok Torda térségében sikeresen tartóztatták fel a szovjet és román erőket, akik csak három jelentős veszteségekkel járó támadás után tudták rákényszeríteni a védőket a visszavonulásra.

A jól védhető magashegységi terepre figyelemmel a 2. Ukrán Front a Kárpátok hegyláncát megkerülve, a Nagyvárad, Szeged, Nyíregyháza és Csap közötti területen indított támadással akart kijutni a Tisza vonalához, hogy ott hídfőket létesítve tovább fejlessze támadását a Duna–Tisza köze, valamint Budapest irányába, és bekerítse az Erdélyben harcoló német, illetve magyar alakulatokat. A siker egyik feltétele volt a szovjet arcvonalba beékelődő német–magyar kézen lévő Nagyvárad birtokbavétele.

A szovjet támadás 1944 október 6-án indult meg. A hadműveleti terv szerint a szovjet 27. hadseregnek Szergej I. Groskov altábornagy 176 harcokocsiból és önjáró lövegből álló páncélos csoportjával megerősítve, valamint a román 4. hadseregtől támogatva Kolozsvárt kellett elfoglalnia, míg a front fő erői Arad északnyugati körzetéből kiindulva Debrecen, Csap, illetve Nyíregyháza irányába támadtak.²⁶

A Tisza elérése után a támadás következő ütemében a 2. Ukrán Front a Duna–Tisza közének elfoglalásával együtt Budapest irányába tört volna előre. A fő csapást Piljev altábornagy lovasgépesített csoportja mérte, amely a 4. gárda-, a 7. gépesített, és a 6. gárda-lovas hadtestekből állt. Már a támadás első napján sikerült áttörniük a 3. magyar hadsereg arcvonalát 100 km-es szélességben, Nagyszalonta és Szeged között. A magyar erők a Tisza vonaláig vonultak vissza. Súlyos veszteségek árán a Piljev-csoport alakulatai október 8-án elérték Karcag és Hajdúszoboszló térségét. Nagyváradnál azonban a jól szervezett ellenállás miatt a szovjet előretörés megakadt. Eközben a 3. magyar, illetve a 8. német hadsereg megkezdte egységei kivonását Észak-Erdélyből. Az 1. német páncélos hadosztály Bihartorda felől nyugati irányba törve, Biharnagybajomnál sikeresen átvágta a szovjet támadócsoport egyetlen utánpótlási útvonalát, miközben a 13. német hadosztály kelet felé kerülve elérte Püspökladányt, bekerítéssel fenyegetve ezzel a Piljev-harcscsoport alakulatait.

A 23. német páncélos hadosztály néhány magyar egységgel együtt sikeresen tartóztatta fel a Debrecen elfoglalására készülő szovjet 6. gárda-lovas hadtestet, de a szovjet erőknek sikerült október 12-én elfoglalni Nagyváradot. A Dunántúlról és Budapest térségéből frissen átvézenyelt

²⁵ ELTER 2019b.

²⁶ RAVASZ 2002.

német csapatok október 19-én heves ellentámadást indítottak keleti irányba azzal a céllal, hogy megteremtsék az összeköttetést a Debrecen alatt harcoló III. hadtesttel. Október 19. és 25. között a Hortobágyon a második világháború egyik legnagyobb páncélos ütközete bontakozott ki közel kétezer harckocsi és rohamlövég bevetésével.²⁷

A teljes összeomlás

A szovjet erőknek október 22-én sikerült elfoglalniuk Nyíregyházát, és másnap a szovjetek előrevetett kötelékei már Tokaj és Csap körzetét is elérték. Ugyanekkor október 22-én a német 23. páncélosadosztály elfoglalta Nagyállót, és ezáltal elvágta a Nyíregyházaig jutott szovjet csapatok utánpótlási vonalait. Október 24-én a visszavonuló német 8. hadsereg alakulatai is elérték Nagyállót, és a német csapatoknak október 26-án sikerült visszafoglalniuk Nyíregyházát. A szovjetek rendkívül nagy veszteségek árán és csak a felszerelésük egy részének visszahagyásával tudtak kitörni a bekerítésből. A sikeres ellentámadás tette lehetővé a visszavonuló német–magyar csapatok számára, hogy rendezetten keljenek át a Tiszán és a folyó mögött új védelmi vonalat építsenek ki. Az alföldi, vagy ismertebb nevén a debreceni páncéloscsata október 31-én, a tiszalöki és a polgári német hídfők feladásával ért véget.²⁸

A német páncélos alakulatokat október 30-tól átcsoportosították Budapest előterébe, ami jelentős mértékben megerősítette a Pest körüli Attila-vonal külső védőövét. Erre szükség is volt, mivel 1944. november 3-án a szovjet csapatok Soroksártól keletre 6 km-re megközelítették Budapestet. A főváros közvetlen előterében elkeseredett, váltakozó sikerű harc dúlt. Mivel azonban a szovjetek nem tudtak áttörést kicsikarni, november 11-én Cegléd térségéből indítottak Gyöngyös irányába támadást. December első felében elfoglalták Miskolcot, Balassagyarmatot és Vácot, Budapest közvetlen előterében pedig 3-4 km mély hídfőt alakítottak ki a Duna nyugati partján. Ekkor a szovjet hadvezetés elrendelte, hogy a 2. és 3. Ukrán Front csapatai közösen, északról és délről egyidejűleg mért csapásokkal kerítsék be és foglalják el a magyar fővárost. A hadművelet 1944. december 20-án indult meg. Északon kezdetét vette az első garami páncéloscsata, miközben nyugatra Székesfehérvár körül alakult ki súlyos harcokkal járó páncélosütközet. Az elszántan védekező német–magyar csapatok kissé ugyan lelassították a két szovjet front hadműveletét, ám december 22-én sikerült áttörni a Margit-állás második védőövét, míg a pesti oldalon az Attila-vonal védőöveibe ékelődtek be. December 26-án a 3. Ukrán Front 18. harckocsihadtestének erői elfoglalták Esztergomot, a 2. Ukrán Front 7. gárdahadserege pedig birtokba vette Párkányt. Budapest teljes bekerítése ezzel befejeződött. A főváros védelmében 38 ezer magyar és 41 ezer német katona vett részt.²⁹

A Budapesten rekedt német–magyar véderők megsegítését és a Margit-vonal keleti szakaszának visszaszerzését célozták a német hadvezetés által indított és kisebb mértékben magyar csapatok bevonásával végrehajtott felmentési kísérletek. A IV. SS-páncélos hadtest 1945. január 1-jén megindította a „Konrád I.” hadműveletet Tata–Almásfüzitő térségében, amit északabbra, a Duna túloldalán két újonnan kialakított hídfő biztosított. Január 6-án sikerült visszafoglalniuk Esztergomot. A következő napokban a két-háromszoros túlerőben lévő szovjet csapatok Bicske és Zsámbék térségében sikerrel állították meg a támadást. Január 9-én kezdődött a második

²⁷ ELTER 2019a.

²⁸ SZÁMVÉBER 2002.

²⁹ SZÁMVÉBER 1999.

felmentési kísérlet, a „Konrád II.” fedőnevű akció Esztergom térségéből. Az első támadást a Duna partján, a Visegrádra vezető műút vonalában indították, de ez hamar elakadt. Ezzel szemben, a Pilis hegységen keresztül sikerül a német páncélosoknak áttörni és Pilisszentkereszt január 11-i elfoglalása után, 17 km-re sikerült megközelíteniük a fővárost. Hitler azonban leállította a támadást, mivel déli irányból tervezett egy nagyobb szabású áttörést. A „Konrad III.” hadműveletet január 18-án indították meg a Balaton és Székesfehérvár közti térségből. A meglepetésszerű akció bekerítette a déli szovjet seregeket, ahonnan azonban – a német gyalogság hiánya miatt – sikerült kitörniük. A támadók másnap így is elérték a Dunát, és január 22-én kezükre került Székesfehérvár is. Hamarosan 25 km-re álltak a fővárostól. A szovjetek azonban január 27-én ellentámadást indítottak, és a német haderőnek február elejére fel kellett adnia a hadművelet során elfoglalt területek nagy részét.³⁰

Időközben a fővárost védő német és magyar erők a budai Várba szorultak vissza és február 11-én éjszaka kitörték a budai hegyek irányába. A mintegy 30 ezer német és több ezer magyar katona közül csupán körülbelül 700 érte el a német vonalakat, Mátyás és Szomor térségében. Budapesten február 13-án szűntek meg a harcok.³¹

A Szálasi-kormány a szovjet csapatok elől a Nyugat-Dunántúlra menekült, azonban 1944. december 21-én Debrecenben már összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely kormányfőnek Miklós Béla vezérezredest, az 1. magyar hadsereg szovjetekhez átállt parancsnokát választotta meg. Az ideiglenes kormány kötötte meg 1945. január 20-án a fegyverszünetet a Szovjetunióval és az egyezmény értelmében Magyarország hadat üzent Németországnak.³²

A német haderő utolsó nagy offenzívája 1945 tavaszán zajlott a Dunántúlon. A 6. SS-páncélos-hadsereg március 6-án indított „Tavaszi ébredése” (*Frühlingserwachen*) fedőnevű támadása a Duna vonalának visszafoglalását célozta. A szovjet hadsereg időben felkészült és a kurszkihoz hasonló, mélyen lépcsőzött védelmet alakított ki. A német páncélosok áttörve a Balaton és a Velencei-tó között húzódó védelmi vonalakon, 15-éig elérték a Gárdony–Sárkeresztúr–Simontornya–Enying vonalat. A támadásba Nagybjom térségében bekapcsolódott a 2. német páncélos-hadsereg két hadteste, Drávaszabolcs térségében a Dráván átkelve a balkáni F Hadseregcsoport egy hadteste foglalt hídfőállást. Az offenzíva csak átmeneti sikert hozott, stratégiai céljai közül egyiket sem érte el. A német erők kimerülése, az utánpótlás elégtelensége és a nyugati fronton bekövetkezett brit–amerikai áttörések nyomán a csekély ellenállásba ütköző szovjet erők mindössze néhány nap alatt, március 26 és április 12. között szinte egész Magyarországot és Nyugat-Szlovákiát ellenőrzésük alá vonták, s hazánk területén lezárultak a hadműveletek.³³

A Szovjet Tájékoztató Iroda közlése alapján, Magyarország területén április 4-én fejeződtek be a harcok. A valóságban a németek csak április 11-én kezdték kiüríteni az utolsó magyarországi falvakat: a Rábafüzeshez tartozó hegyközséget, a közeli Szentimretelepet és Magyarbükkköst. Az összefüggő arcvonalt április 12-én a Pinkamindszenthez tartozó Kapuy- és Dénes-majornál hagyta el Magyarország területét.³⁴

Magyarország második világháborús katonai vesztesége 340-360 ezer fő volt, akik közül 120-160 ezren haltak hősi halált. A harccselekmények következtében 80-100 ezer polgári személy vesztette életét. Szovjet fogságba körülbelül 600 ezer magyar állampolgár került, legalább

³⁰ SZÁMVÉBER 2001.

³¹ KEISZ 2014.

³² MARKÓ 2000.

³³ SZABÓ–SZÁMVÉBER 2009.

³⁴ RAVASZ 2019: 258.

20%-ban polgári személyek. Az elhurcoltak és a hadifoglyok közül körülbelül 150-200 ezren haltak meg a szovjet hadifogoly- és munkatáborokban. 1944-ben összesen mintegy 500 ezer magyar zsidót deportáltak német koncentrációs táborokba és munkatáborokba. Közülük 370-390 ezren a gázkamrák és a kényszermunka áldozatai lettek. Az 1941. évi első galíciai deportálás, az újvidéki razzia, a munkaszolgálat és a nyilas vérengzés következtében további 80-100 ezer fő veszítette életét. A magyar zsidó áldozatok száma 450-490 ezer főre tehető. A cigányüldözés áldozatainak száma is több ezres nagyságrendű. Magyarország teljes vesztesége az 1941–1944 közötti államterületen 800–950 ezer fő között lehet.³⁵

A háborút lezáró 1947-es párizsi békeszerződés után Magyarország nemcsak az 1938 és 1941 között visszacsatolt területeket veszítette el, hanem a csehszlovák delegáció követelésére, a Pozsonnyal szemben fekvő öt falut és 62 km²-es területet is.³⁶

Irodalomjegyzék

- BALLA Tibor (2020): A trianoni békediktátum és az önálló magyar haderő. *Honvédségi Szemle*, 148(3), 109–122.
- CSARNAI Márk (2017): A trianoni igazságtalanság egy újabb része jóvátételt nyert – az 1940-es erdélyi bevonulás. Újkor, 2017. szeptember 15. Online: <https://ujkor.hu/content/trianoni-igazsagtalansag-egy-ujabb-rsze-jovatelet-nyert-az-1940-es-erdelyi-bevonulas>
- CERNUS Szilveszter (2014): Így zajlott Magyarország német megszállása. Múlt-kor, 2014. március 18. Online: https://mult-kor.hu/20140318_igy_zajlott_magyarorszag_nemet_megszallasa
- DOMBRÁDY Loránd (2000a): Hadsereg és katonapolitika 1919–1940 között. In: KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Szekszárd: Babits, 319–338. Online: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/57.html>
- ELTER Tamás (2019a): Lángoló harcokcsik füstjébe burkolózott az alföldi látóhatár. *Origo*, 2019. október 8. Online: www.origo.hu/tudomany/20191008-a-75-eve-lezajlott-alfoldi-csata-volt-a-masodik-vilag-haboru-egyik-legnagyobb-pancelos-utkozete.html
- ELTER Tamás (2019b): Ugrás a sötétbe: ezért hiúsult meg Horthy kiugrási kísérlete. *Origo*, 2019. október 15. Online: www.origo.hu/tudomany/20191015-a-75-eve-tortent-kiugrasi-kiserlet-egesz-folyamata-ba-kodolva-volt-a-kudarc.html
- GYÖRGY Sándor (2016): Ki bombázott 1941. június 26-án Kassánál? *Múlt-kor*, 2016. december 12. Online: <https://mult-kor.hu/ki-bombazott-1941-junius-26-an-kassanal-20161212>
- HOLLÓSI Gábor (2018): Az elveszített pozsonyi hídfő. *Somogy*, 46(2), 61–73.
- HORVÁTH Csaba – LENGYEL Ferenc (2003): *A délvidéki hadművelet 1941. április*. Debrecen: Püldo.
- KEISZ Ágoston (2014): Embervadászatba torkollott a budapesti védők kitörése. *Origo*, 2014. február 11. Online: www.origo.hu/tudomany/20140211-budapest-ostroma-kitoresi-kiserlet-1945-februar-11-en.html
- LENGYEL Ferenc (2004): *A Magyar Királyi Honvédség első háborús éve (1941)*. Egyetemi tankönyv. Budapest: ZMNE. Online: https://nkerepo.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/15626/magyar_kiralyi_honvedseg_elso_haborus_eve.pdf;jsessionid=3D7695CD305132080DA107AF5414EBC9?sequence=1
- Magyarország embervesztése. In: Sipos Péter (főszerk.) (1997): *Magyarország a második világháborúban. Lexikon A–ZS*. Online: www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/m-F0B8D/magyarorszag-embervesztesege-F0BD7/?list=eyJ-

³⁵ Magyarország embervesztése 1997.

³⁶ HOLLÓSI 2018.

maWx0ZXJzJjogeyJNVSI6IFsiTkZPX0xFWF9MZxhpa29ub2tfRjA2MkUiXX0sICJxdWVyeSI6I-CJFTUJFUJZFU1pURVNcdTAWYzIHRSJ9 Budapest: PETIT REAL.

- MARKÓ György (2000): Az ideiglenes nemzeti kormány hadserege (1944–1945). In KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Szekszárd: Babits, 399–401. Online: <http://mek.niif.hu/02100/02185/html/76.html>
- RAVASZ István (é. n.): *Magyarország és a Magyar Királyi Honvédség a XX. századi világháborúban 1914 – 1945*. Debrecen: Püldo.
- RAVASZ István (2000): Az 1. magyar hadsereg Galíciában és a Kárpátokban. In KOLLEGA TARSOLY István (főszerk.): *Magyarország a XX. században*. I. kötet. Szekszárd: Babits, 359–362.
- RAVASZ István (2002): *Erdély ismét hadszíntér 1944. Szovjet–német és román–magyar párhuzamos háború Magyarországon*. Budapest: Petit Real.
- RAVASZ István (2019): Adalékok a magyarországi harcok befejezéséhez – 1945. április. *Hadtudományi Szemle*, 12(Különszám), 249–260.
- SUBA János (2016): Erdély határvédelme 1940–1944. *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 26(51), 75–86.
- SZABÓ József János (2002): *Az Árpád-vonal. A Magyar Királyi Honvédség védelmi rendszere a Keleti Kárpátokban 1940–1944*. Budapest: Timp.
- SZABÓ Péter (2019): *Magyarok a Don-kanyarban*. Budapest: Kossuth.
- SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert (2003): *A keleti hadszíntér és Magyarország 1941 – 1943*. Budapest: Püldo.
- SZABÓ Péter – SZÁMVÉBER Norbert (2009): *A keleti hadszíntér és Magyarország 1943 – 1945*. Budapest: Püldo – Hadtörténeti Intézet és Múzeum.
- SZÁMVÉBER Norbert szerk. (1999): *Erőd a Duna mentén*. Budapest: Petit Real.
- SZÁMVÉBER Norbert (2001): *Konrad 3. Páncéloscsata Budapestért 1945*. Budapest: Paktum.
- SZÁMVÉBER Norbert (2002): *Páncélosok a Tiszántúlon*. Budapest: Paktum.
- TÓTH Sándor (1958): A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944) 1. rész. *Hadtörténelmi Közlemények*, 5(1–2), 51–70.
- UNGVÁRY Krisztián (2015): *Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944 – Esemény – Elbeszélés – Utóélet*. Budapest: Osiris.

Jogi forrás

1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről